

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research
Cilt: 13 Sayı: 72 Ağustos 2020 & Volume: 13 Issue: 72 August 2020
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

MUNTECEBUDDİN EL-HEMEDÂNÎ'NİN *el-FERÎD fî İ'RÂBÎ'L-KUR'ÂNÎ'L-MECÎD* ADLI ESRİNİNİN MUHTEVASI VE DİLBİLİMSEL KONULARI AÇIKLAMA METODU*

THE CONTENT OF *AL-MUNTACABUDDİN AL-HAMADÂNÎ'S EL-FERÎD Fİ İ'RÂBÎ'L-QURAN'IL MACÎD AND HIS DESCRIPTION METHOD OF LINGUISTIC ISSUES***

Mahsum TAŞ***

Öz

Muntecebuddîn el-Hemedânî (ö. 643/1245) hicri VII. Asırda Şam bölgesinde yaşayan ve Arap dili alanında adından söz ettiren dilcilerden birisidir. el-Hemedânî uzun yıllar sarf ve nahiv başta olmak üzere dil ilimlerinde talebe yetiştirmiş, bunun yanında Dımaşk'taki et-Türbetü'z-Zencîliyye adlı medresede uzun süre kıraat hocalığı da yapmıştır. Geride birçok eser bırakan el-Hemedânî'nin eserleri arasında en meşhur ve en hacimli olanı *el-Ferîd fî İ'râbî'l-Kur'âni'l-Mecîd* adlı eseridir. Kur'ân-ı Kerim ayetlerini lügat, nahiv ve sarf açısından açıklayan ve bu ilimlere dair oldukça geniş bilgiler ihtiva eden bu eser aynı zamanda müfessirlerin, kurrâ' ve nahivcilerin eserlerindeki görüşlerinin bir özeti mahiyetindedir.

Bu makalede el-Ferîd'in muhtevası ve müellifin dilbilimsel konuları açıklama metodu ele alınmıştır. Eserin muhtevası, nahiv, sarf, kıraat, lügat, ve lehçeler başlıkları altında verilmiş, metodu ise sekiz başlık altından izah edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, İ'râb, Kıraat, Muntecebuddîn el-Hemedânî, el-Ferîd.

Abstract

Muntecebuddîn al-Hemedânî (d. 643/1245) is one of the linguists who live in hijri VII. Century in the Damascus region and made a name in the field of Arabic language. He has trained students for many years in language sciences especially in Arabic morphology and syntax. In addition, she taught classes for a long time in the madrasah named at-Turbubutu'z-Zencîliyya in Dımaşk. al-Hemedânî left many works behind. His most famous and most voluminous work is the work named al-Farîd fî İ'râbî'l-Kur'âni'l-Macîd. al-Farîd explain verses of the Quran in terms of glossary, syntax and morphology and contains quite extensive information about these sciences. This work is also lik a summary of the views of commentators, Qurrah and Arab grammarians.

In this article, the content of al-Ferîd and the method of explaining linguistic issues of the author are discussed. The content of the work is given under the titles of syntax, morphology, quraat, vocabulary and dialects, and its method is explained under eight titles.

Keywords: Qur'an, İ'râb, Qiraat, Muntecebuddîn el-Hemedânî, al-Farîd.

* Bu makale, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde devam eden "Muntecebuddîn el-Hemedânî'nin "el-Ferîd fî İ'râbî'l-Kur'âni'l-Mecîd" Adlı Eserinin Dil ve Gramer Açısından İncelenmesi" başlıklı doktora tezinden oluşturulmuştur.

** This Was was made of the doctoral thesis in the name of "The Content Of Al-Muntacabuddîn Al-Hamadânî's El-Ferîd Fi İ'râbî'l-Quran'il Macîd And His Description Method Of Linguistic Issues" which is supported and continued by Social Sciences Institute of Dicle University.

*** Öğr. Gör., Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagati Bölümü, ORCID:0000-0002-3158-863, ebulmina@hotmail.com

GİRİŞ

Müellifin tam adı, Ebû Yûsuf Muntecebuddîn Huseyn b. Ebi'l-İzz b. Reşîd b. Yakûb el-Hemedânî'dir (ö. 643/1245). Muntecebuddîn el-Hemedânî, Hemedân'da doğmuş, ailesiyle birlikte Mısır'a göç edip oradaki meşhur âlimlerden ders alarak farklı ilim alanlarında ün yapmış bir âlimdir. Mısır'da eğitimini tamamladıktan sonra Dimaşk'a yerleşen el-Hemedânî, orada bulunan et-Türbetu'z-Zenciliyye medresesinde talebelere uzun bir süre kırâat dersleri okutmuştur. O, daha çok kırâat ve gramer ilimleriyle tanınmakla birlikte tefsir, fıkıh, kelâm ve lügat gibi değişik ilim dallarında da söz sahibi olmuştur.

Mısır'da ilim tahsil edip hayatının son yıllarını Dimaşk'ta geçiren ve orada vefat eden el-Hemedânî, çalışma konusu olan *el-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd* isimli eserini orada telif etmiştir.¹ kitabın mukaddimesinde, "Ölümün ansızın gelip eserin eksik kalması korkusuyla onu bir an önce telif edip bitirme hususunda hızlı davrandım." İfadesinen eseri ömrünün son dönemlerinde yazdığı anlaşılmaktadır.

Eserin ilk tahkiki, Fehmî Hasan en-Nimr ve Fuâd Ali Muhaymer tarafından yapılmıştır. Eserin tahkikli hali dört cilttir. İlk iki cildini Hasan en-Nimr diğer iki cildini ise Fuâd Ali Muhaymer, doktora çalışmaları olarak tahkik etmişlerdir. Eser, ilk defa Doha'da bulunan Dâru's-Sekâfe tarafından 1991 yılında basılmıştır.² Daha sonra eser Muhammed Nizâmuddîn el-Futeyyih tarafından da tahkik edilerek Dâru'z-Zamân tarafından altı cilt halinde basılmıştır.

el-Hemedânî, eserinin önsözünde kendisinden önce birçok âlimin i'râbu'l-Kur'ân alanında kıymetli eserler kaleme aldıklarını ancak bir kısmının çok uzun, bir kısmının da çok kısa olduğunu dile getirerek *el-Ferîd* adlı eserinin, i'râbu'l-Kur'ân alanında telif edilmiş çalışmaların bir derlemesi, eksik yönlerini tamamlayan ve gereksiz uzatmalardan arındırılmış bir çalışma olduğunu iddia etmiştir.³ Bununla beraber eserin kusursuz ve ifadelerinin hatasız olduğu iddiasında bulunmadığını da belirterek ilmi bir yaklaşım sergilemiştir.⁴

Eserin bu alanda yazılmış diğer eserlerden farklı olarak Kur'ân i'râbını ve garip kelimelerinin tefsirini özlü bir şekilde ele alması, gramer kurallarına işaret emesi, lehçe ve kırâat farklılıklarına sıkça değinmesi bakımından muhtevası ve metodunun tespit edilmesi ilim dünyasına ışık tutacağı düşünülmektedir.

1. EL-FERÎD FÎ İ'RÂBİ'L-KUR'ÂNİ'L-MECÎD'İN MUHTEVASI

Adından da anlaşıldığı üzere *el-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, i'râbu'l-Kur'ân'a dair yazılmış bir çalışmadır. Müellif eserde âyetlerin i'râbı, âyetlerde geçen garip kelimelerin manaları ve âyetlerin farklı kırâat şekilleri üzerinde durmuş, bunun yanında dile dair farklı konuları da ele almıştır. Bu yönüyle eser zengin bir muhtevaya sahip olmuştur. Başka bir ifade ile *el-Ferîd*, okuyucuya i'râbın temel konuları olan nahiv ve sarf ilimlerinin yanında kırâat, lügat, Arap edebiyatı ve farklı Arap lehçelerine dair geniş bilgiler sunmuştur.

Müellif adı geçen eserinde nahiv sarf, kırâat, lügat vb. ilimlerde söz sahibi olan birçok âlimden nakillerde bulunmuştur. Ancak el-Hemedânî, onlardan sadece bilgi nakletmekle yetinmemiş ayrıca bu bilgileri ayıklama yoluna giderek sahih olanları almış, müşkil olanları ise izah etmiştir.

Eseri diğer i'râbu'l-Kur'ân türü eserlerden ayrın en belirgin özellikleri; kırâat vecihlerine çokça yer vermiş olması, âyetlerdeki farklı kırâat şekillerine dair gramer tahlillerini yoğun bir şekilde işlemesi, âyetlerin i'râbıyla birlikte onlarda geçen garip ifadeleri açıklaması ve âyetlerin toplu manasına yer vermiş olmasıdır. Dolayısıyla eserin, i'râbu'l-Kur'ân'a dair yazılmış eserlerden çok, i'râbu'l-Kur'ân'ın ilk nüvesini oluşturan me'âni'l-Kur'ân türü filolojik tefsirlere daha yakın olduğu söylenebilir.

¹ 'Muhammed 'Abdurrahmân Hamdî (2008). *Ârâu'l-Muntecebi'l-Hemedânî en-Nahviyye Havle'l-Mesâili'l-Hilâfiyye fî Kitâbih el-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd*. Hartûm: Câmia'tu'l-Hartûm, s. 19.

² Ahmet Özel (2006). "Muntecebuddîn el-Hemedânî". *DİA*, (c. XXXII s. 25). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

³ Muntecebuddîn el-Hemedânî (1428/2006). *el-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd*. (Tahkik), Muhammed Nizâmuddîn el-Futeyyih, Medine: Dâru'z-Zamân. c. 1, s. 47.

⁴ el-Hemedânî, *el-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 1, s. 47; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî (1997). *Me'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, s. 61.

Burada *el-Ferîd*'in muhtevasının daha iyi anlaşılması için ihtiva ettiği ilimleri tek tek ele alıp izah etmek yerinde olacaktır.

1.1. Nahiv İlmî

el-Ferîd, konusunun da bir gereği olarak en çok nahiv ilmini ihtiva eder.

Müellif, âyetleri i'râb ederken nahiv ilminin temel iki ekolü olan Basra ve Kûfe ekolüne mensup nahiv âlimlerinin görüşlerini serdeder ve gerekli gördüğü yerlerde bu görüşlere itirazlarda bulunarak onları eleştirilene tabi tutmaktadır. Dolayısıyla eser hem Arap dil ekolleri arasındaki ihtilaflar açısından hem de nahiv ilminin farklı konuları içermesi bakımında zengindir. Ayrıca âyetlerin i'râbı sadedinde nahiv ile ilgili konuları, i'râbu'l-Kur'ân ve me'âni'l-Kur'ân alanlarında daha önce yazılmış olan Mekkî b. Edî Tâlib'in (ö. 437/1045) *Muşkilu İ'âbi'l-Kur'ân*'ı, Kemâluddîn el-Enbârî'nin (ö. 577/1181) *el-Beyân fi Çarîbi'l-Kur'ân*'ı, el-Ferrâ (ö.207/822)'nın ve el-Ahfeş'in (ö. 215/830) *Me'âni'l-Kur'ân*'ları ve ez-Zeccâc'ın (ö. 311/923) *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh* gibi eserlerden de nakillerde bulunarak bu eserlerin müellifleriyle gramer tartışmalarına girer ve oldukça uzun açıklamalar yapmaktadır. Eserin nahiv ilmi bakımından zengin oluşu aşağıdaki örnek açıkça göstermektedir

Örnek:

Müellif el-A'râf Sûresi'nin *الْمُحْسِنِينَ* مِنْ الْقَرِيبِ *“Şüphesiz Allah'ın rahmeti iyi davrananlara yakındır.”*⁵ âyetini i'râb ederken *قَرِيب* nin haberi olan *قَرِيب* kelimesinin müzekker gelmiş olmasının gerekçelerine değinir ve konuyla ilgili Zeccâc'dan (ö. 311/923) iki görüş aktarır. Birinci görüşe göre *رحمت* kelimesinin lafzı müennes olmakla birlikte manası müzekkerdir. Zira *الغفران* ve *رحمت*; *العفو* kelimeleriyle eş anlamlıdır. Âyette geçen *قَرِيب* nin haberinin müzekker gelişi ile ilgili olarak el-Hemedânî'nin Zeccâc'dan naklettiği diğer görüşe göre ise, *رحمت* kelimesinin te'nisiliği hakiki değil mecazidir. Dolayısıyla bu durumda haberin isme uyma zorunluluğu söz konusu değildir. Müellif bu iki görüşe herhangi bir itirazda bulunmaz ve zımmen de olsa Zeccâc'ın görüşlerini benimsediğini ortaya koyar.⁶

el-Hemedânî, *قَرِيب* kelimesinin müzekker gelmesiyle ilgili yukarıdaki görüşlere yer verdikten sonra tamrîz sigası olan *قِيلَ* kelimesiyle başlamak suretiyle yedi farklı görüşe daha yer vermektedir. O görüşler kısaca şunlardır:⁷

1- *رحمت*-*مطر* kelimesi manasındadır ve anlam bakımından müzekkerdir.⁸

2- *قَرِيب* kelimesinin türetilmiş olduğu masdar, *قرب* (yer bakımından yakınlık) kelimesi olabileceği gibi, *قربانة* (soy yakınlığı) kelimesi de olabilir. Âyette geçen *قَرِيب* kelimesi soy yakınlığı değil, mekan yakınlığı manasını ifade etmek için müzekker gelmiştir.⁹

3- Âyette bir muzâf mahzûf olup takdiri şöyledir: *رحمت الله ذات قرب من المحسنين*. Nitekim Araplar; *امرأة* *قرب* ifadesini kullanırlar.

4- Âyette mevsûf hazfedilmiş olup, *قريب من المحسنين* anlamındadır.

5- *قريب* kelimesi *مفعول* anlamındaki *كفعل* kalıbındadır. Bu kalıp hem müzekker hem de müennes için kullanılan müşterek sıfatlardandır. Nitekim Araplar; *كف خصيب* ve *لحية دهن* gibi ifadeleri kullanırlar.

6- *قريب* kelimesi *ضغيب* ve *نقيض* kelimeleri gibi masdardır.¹⁰ Masdarlarda müzekkerlik ve müenneslik ayrımı yoktur. Zira Araplar, *رجل عدل وامرأة عدل* derler.

⁵ el-A'râf 7/56.

⁶ el-Hemedânî, *el-Ferîd İ'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd*, c. 3, s. 69; Ebû İshâk İbrâhîm ez-Zeccâc (1998). *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuh*. (Tahkik), Abdülcelil Abdüh Şelebî, Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, c. 2, s. 344.

⁷ el-Hemedânî, *el-Ferî İ'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd*, c. 3, s. 69-70.

⁸ Ebû'l-Hasan Saîd b. Mes'ade el-Ahfeş el-Evsat (1990). *Me'âni'l-Kur'ân*. Kahire: Mektebetu'l-Hancı, c. 1, s. 327.

⁹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ' (tsz). *Me'âni'l-Kur'ân*, Kahire: Daru'l-Misriyye li't-Te'lif ve't-Terceme, c. I, s. 380; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâ'il en-Nehâs (1421). *İ'râbu'l-Kur'ân* (Tahkik), Abdulmunim İbrahim Halil, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, c. 2, s. 57.

¹⁰ *نقيض*; şahin kuşunun sesi, *ضغيب* ise tavşanın sesidir.

7- *إِنَّ* nin ismi hazfedilmiş, *إِنَّ* مكان رحمت الله قريب من المحسنين anlamındadır. Dolayısıyla *قريب* kelimesi mahzûf olan *مكان* kelimesine riayet edilerek müzekker olarak getirilmiştir.

Yukarıda yer verdiğimiz örnekten anlaşıldığı gibi *el-Ferîd*'te müellif *îrâbın* gerektirdiği nahiv meseleleri üzerinde geniş bir şekilde durmuş ve bu yönüyle eser nahiv meselelerini detaylı bir şekilde ele alan bir eser hüviyeti kazanmıştır.

1.2. Sarf İlmi

el-Ferîd, nahiv ilmi kadar olmasa bile sarf ilmiyle ilgili konulara da detaylı bilgilere yer vermiştir. Müellif esrinde *ibdâl*, *îlâl*, *kalb*, *hazif*, *idgam*, *imâle* ve kelimelerin farklı anlamlarını ifade eden değişik kalıpları hakkında geniş malumat sunmuştur. Eserin bu yönünü ortaya koymak amacıyla burada sadece bir örneğe yer vermek istiyoruz.

Örnek:

el-Hemedânî, *ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ* “Bu, kendisinde şüpheli olmayan kitaptır. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir.”¹¹ âyetinin *îrâbını* yaparken *مُتَّقِينَ* kelimesiyle ilgili şu açıklamalara yer vermiştir:

“ *مُتَّقِينَ* kelimesinin müfredi *مُتَّقِي* kelimesidir. İsm-i fâil olup *مُتَّقِي* fiilinden türemiştir. Mücerredi, *وقى* fiilidir. Dolayısıyla fiilin *fâu'l-fi'li vâv* (و), *'aynu'l-fi'li ise yâ* (ي) harfidir. *مُتَّقِينَ*'nin aslı, *موتقين* şeklinde olup *fâu'l-fi'li vâv* (و) dir. Şu iki sebepten dolayı *vâv* (و) harfi, *tâ* (ت) ya dönüşmüştür.

Birinci sebep; *ifti'âl* babının *fâu'l-fi'li vâv* (و) harfi olduğunda, her zaman başka harflere dönüşür. Nitekim bazı Arap lehçelerinde misâl olan *ifti'âl* babı, *ياتقى* diye teleffüz edilmiştir. Bundan dolayı Araplar, misâl olan *ifti'âl* babının *fâu'l-fi'lini* sağlam (herhangi bir harfe dönüşmeyen) bir harf olan *tâ* (ت) harfine dönüştürmüş, daha sonra *vâv* (و) dan veya *yâ* (ي) dan *munkalib* olan *tâ* (ت) harfini *ifti'âl* babının *tâ* (ت) sına *idgâm* etmişlerdir.

İkinci sebep; Arap dilinde herhangi bir kurala dayanmaksızın *vâv* (و) harfi, *tâ* (ت) harfine dönüştürülmüştür. Nitekim *تَجَاهُ، تَبْعُور* gibi kelimelerde, *vâv* (و), *tâ* (ت) ya dönüşmüştür. Durum böyle olunca bu iki harf yan yana gelince *mütakâribeyn* olan iki harfin bir araya gelişi gibi telakki edilmiş ve aralarında sürekli *idgâm* gerçekleştirilmiştir. Çoğul olan *مُتَّقِينَ* kelimesinin *lâmu'l-fi'linin* harekesi *mâkabline* nakledildikten sonra *iltikâi sâkineyn* nedeni ile hazfedilmiştir. Hazfedilen çoğul ve *îrâb* 'alemti olan *yâ* (ي) değil, *lâmu'l-fi'l* olan *yâ* (ي) dir.”¹²

el-Hemedânî adı geçen eserinde âyetlerin *îrâbını* yaparken, sarf ilmine dair birçok detaylı açıklamalara rastlamak mümkündür. Ancak biz burada bu örnekle yetinmek istiyoruz.

1.3. Kırâatler

el-Hemedânî'nin en önemli uzmanlık alanları *kırâat* ve nahiv ilimleridir. Zira O, bu iki alanda da önemli eserler telif etmiştir. Dolayısıyla *el-Ferîd*, birçok *kırâat* vecihlerine yer vermiş olması ve onları Arap dili açısından temellendirmesi bakımından benzeri az rastlanan bir kaynaktır.

Müellifimiz eserinde *mütevâtir*, *meşhur* ve *şâz* *kırâatleri* biraraya getirmiş ve onların filolojik tahlillerine yer vermiştir. O, âyetlerde *rivâyet* edilen *kırâatlere* işaret ederken genellikle *وقرى* ifadesiyle başlamış ve tercih ettiği *kırâati*, ilk başa almıştır.¹³ Naklettiği *kırâatlerin* Arap dili açısından *tevcihini* yapmış ve onları *Kur'ân*, nahiv, Arap lehçeleri ve şiiirlerle desteklemiştir.

Aşağıdaki örnek eserin *kırâatler* açısından yerini açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

¹¹ el-Bakara 2/2.

¹² el-Hemedânî, *el-Ferîd İ'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd*, c. 1, s. 105-106.

¹³ el-Hemedânî, *el-Ferîd İ'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd*, c. 1, s. 177, 200, 315, 316, 484, 486, 489, 505, 526, 527, 568, 596, 605; c. 2, s. 20, 46, 72, 73, 79, 522; c. 3, s. 151, 154, 331; c. 4, s. 40, 165, 352; c. 5, s. 437, 508,509; c. 6, s. 70, 349, 317.

Örnek :

el-Hemedâni: *“Onlar kendilerine hatırlatılmı unutunca, biz de kötülükten alıkoymaya çalışanları kurtardık. Zulmedenleri yoldan çıkmaları sebebiyle, şiddetli bir azapla yakaladık.”*¹⁴ âyetini îrâb ederken بئیس kelimesinde rivâyet edilen on altı farklı kırâat şekillerine işaret etmiş ve her bir kırâatin filolojik tahlilini izah etmiştir.

بئیس kelimesinde rivâyet edilen kırâat vecihleri şunlardır:¹⁵

1- بئیس şeklinde okunmuştur. Bu kelime رئیس veznindedir. el-Hemedâni, bu kırâat vechini Arap dili açısından temellendirir ve kelimenin بئیس بئیس بئیس kalıbından türemiş “giderek artan” manasında bir ism-i fâil (sıfat-ı müşebbehe) ya da نذير ve نذير vezninde olup masdar bir kelime olabileceğini açıklar. Ona göre her iki durumda da بئیس kelimesi عذاب kelimesinin sıfatıdır. Ancak masdar olması durumunda cümlede bir müzâf takdir edilmesi gerektiğini ve âyetin, بعدا ذي بئیس أي ذي بئیس أي ذي بئیس anlamında olacağını ifade eder.¹⁶

2- بئیس vezninde بئیس şeklinde okunmuştur. Müellife göre kelime fiil-i mâzî olup aslı, بئیس şeklindedir. ‘Aynu’l-fi’lin harekesi makabline nakledilmiş ve fâu’l-fi’lin harekesi hafzedilmiştir. Nitekim bazı Araplar شهد fiilini شهد şeklinde okumuştur. Ona göre بئیس kelimenin aslı fiil-i mâzî olmakla birlikte âyette isim manasına nakl edilmiş ve عذاب kelimesine sıfat olmuştur. Nitekim إن الله ينهى عن قيل وقال kelimelerinin asılları fiil-i mâzîdir. Ancak bu iki kelime hadiste isme dönüşmüşler, başlarında cer harfi gelmiş ve tenvîn almışlardır. Müellifin bu kırâate dair getirdiği diğer bir filolojik tahlil ise, بئیس kelimesinin, بئیس ve بئیس kelimeleri gibi sıfat-ı müşebbehe olup بئیس kalıbında olabileceği ihtimalidir.

3- Kelimede rivâyet edilen bir diğer kırâat ise بئیس şeklindeki kırâattir. el-Hemedâni’ye göre dilsel temellendirme bakımından bu kırâat, ikinci kırâat gibidir. Sadece ‘aynu’l-fi’l olan hemze (ء), yâ (ي) harfine dönüşmüştür. Zira sâkin hemze, kendisinden önceki harfin harekesi kesralı olduğu zaman yâ (ي)ya dönüşmesi kıyâsîdir. Nitekim Araplar بئیس kelimesi yerine بئیس diye telaffuz etmişlerdir.¹⁸

4- Diğer bir kırâat vechi بئیس şeklindedir. Kelime isimdir, حيدر vezninde olup diğer kırâatlerde olduğu gibi kendisinden önceki kelimenin sıfatıdır.

5- Ayet, بئیس şeklinde de okunmuştur. Müellife göre bu şâz bir kırâattir. Zira Arap dil kuralına göre بئیس kalıbındaki sıfat-ı müşebbehe sadece mu’tel fiillerden gelebilir. Nitekim بئیس fiilinde بئیس fiilinden ise بئیس kalıbında sıfat-ı müşebbehe gelebilmiştir.

6- بئیس olarak da okunmuştur. el-Hemedâni’ye göre bu kelimenin aslı بئیس dir. Hemze (ء), yâ (ي) harfine dönüşükten sonra birinci yâ (ي) ikinci yâ (ي)da idğam edilmiş ve kelime بئیس şeklini almıştır. Ona göre Arap dilinde buna benzer birçok kelime mevcuttur. Nitekim بئیس ve بئیس gibi kelimeler dile hafif gelsin diye, بئیس ve بئیس şekliyle telaffuz edilmiştir.¹⁹

7- Bir diğer kırâat şekli de بئیس dir. Bir önceki kırâatin muhaffef halidir. Nitekim Araplar بئیس kelimesi yerine بئیس diye telaffuz ederler.

8- بئیس şeklinde de okunmuştur. Bu durumda kelime بئیس fiilinden türemiş olup ism-i fâildir.

9- Âyette بئیس kırâati de rivâyet edilmiştir. Müellifimize göre بئیس mâzî fiilidir, aslı بئیس şeklindedir. Hemzenin (ء) harekesi yâ (ي) harfine verildikten sonra hafzedilmiştir. Sarfın genel kuralına göre بئیس fiilinde

¹⁴ el-A’râf, 7/165.

¹⁵ el-Hemedâni, *el-Ferîd l-râbi’l-Kur’ani’l-Mecîd*, c. 3, s. 151-154.

¹⁶ Bkz. Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mucâhid et-Temîmî (1400). *Kitâbu’s-Sab’a fi’l-Kırâât*. (Tahkik), Şevkî Dayf, Kahire: Dâru’l-Mâ’rif, s. 296; Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. Ahmed b. Hâleveyh (1401). *el-Hucce fi Kırâati’s-Sab’a*, Beyrut: Dâru’ş-Şurûk, s. 166.

¹⁷ Temel hadis kaynaklarında söz konusu hadis muhtelif lafızlarla rivâyet edilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla kaynaklarda hadis, بئیس şeklinde îrâb-i mahkî ile rivâyet edilmiştir. Bkz. Buhârî, “Zekât”, 53; “İstikrâz” 19; “Edeb” 6; “Rikâk”, 22; “İ’tisâm”, 3; Müslim, “Ekziye”; 3935; 3940.

¹⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Mehrân (1981). *el-Mebsût fi’l-Kırâati’l-A’sr*. (Tahkik), Seb’ Hamza Hakimî, Dımaşk: Mecmeu’l-Lugati’l-Arabiyye, s. 216.

¹⁹ Ebû’l-Feth Osman b. Cinnî (1999). *el-Muhteseb fi tebyîni vücûhi şevâzî’l-Kırâât ve’l-Îzâh ‘anhâ*. Kahire: el-Meclisu’l-A’lâ li’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, s. 265-267.

bulunan yâ'nın (ي) elife dönüşmesi gerekir. Zira yâ (ي) harekeli mâkablî fethalidir. Ancak yâ (ي)'nin harekesi ârizî olduğundan dolayı bu dönüşüm gerçekleşmemiştir.

10- بئس-10 şeklinde de okunmuştur. Bu durumda بئس zemm fiillerindedir. Âyetin anlamı şöyledir: وَأَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذَابٍ بئس العذاب هو "Zulmedenleri yoldan çıkmaları sebebiyle, azapla yakaladık. Ne kötü azaptır o!"

11- بئس olarak da rivayet edilmiş ve kelime حذر veznindedir. el-Hemedânî, bu kırâatin dilsel tahlilini yapmış ve بئس kelimesinde iki ihtimal olduğunu izah etmiştir. Birinci ihtimal, بئس kelimesi بئيس kelimesinin kısaltılmış hali olmasıdır. Nitekim لبيق kelimesi, لبق şeklinde kısaltılmıştır. İkinci ihtimal ise kelime, "bir şeye cesaret etti, ansızın atıldı" manasında olup بئس بئس بئس بئس kalıbından türetilmiş olmasıdır. Bu durumda âyet; بئس بئس بئس بئس "Gecikmeden, ansızın gelen bir azapla yakladık" anlamındadır.²⁰

12- Diğer bir kıaat ise بئس şeklindedir. Bir önceki kırâatle aynı anlamı taşımaktadır. Ancak bu kırâatte kelimenin başındaki (ب) harfinin harekesi mâba'dine tabî olmuş ve kesra olarak okunmuştur. Nitekim شهيد ve فخذ kelimeleri aynı gerekçeyle شهيد ve فخذ şeklinde teleffüz edilmiştir.

13- Âyet, بئس şeklinde de okunmuştur. Bu kırâat, yaygın kırâat olan بئس şeklindeki kırâatin aynısıdır. Ancak burada itb'a yapılmıştır. Nitekim Araplar, شعير kelimesini شعير şeklinde okumuşlardır.

14- بئس şeklinde de okunmuştur. Müellifimize göre بئس kelimesi بئيس kelimesinin muhaffef halidir. Nitekim سئم ve علم fiilleri de tahfif edilmiş ve علم şeklinde teleffüz edilmiştir.

15- Bir diğer kırâat şekli ise بئس şeklindeki kırâattir. Kelime فغيل veznindedir. Arap dilinde bu kalıpta bulunan kelimelere rastlamak mümkündür. Nitekim جديم kelimesi sözlükte mevcuttur.

16- Âyet, بئس şeklinde de okunmuştur. el-Hemedânî'ye göre bu şâz bir kırâttir. Zira Arap dilinde فغيل vezninde herhangi bir kelimeye rastlanmamıştır.²¹

el-Hemedânî'nin *el-Ferîd* adlı eserinden kırâate dair yukarıda zikredilen örneğe benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür. Dolayısıyla eser kırâat vecihlerinin filolojik tehlilleri bakımından zengin bir muhtevaya sahip olduğu söylenebilir.

1.4. Lügat İlmi

Müellifimiz *el-Ferîd fi 'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd*'e âyelerde geçen manası kapalı olan kelimelerin anlamlarını açıklamata, onların iştikakları, eş anlamları ve Arap dilindeki değişik kullanımları hakkında geniş bilgilere yer vermektedir. Kelimelerin anlamlarını açıklarken şiir ve Arap kelamıyla istişhatta bulunmaktadır. Eserin lügat alanındaki zengin içeriğini örnekler üzerinden görmeye çalışalım:

Örnek 1:

el-Hemedânî *Derken, onların ardından yerlerine Kitab'a (Tevrat'a) varis olan (kötü) bir nesil geldi.*"²² âyetini 'râb ederken خَلَفَ kelimesinin lügat manasını izah eder ve şöyle bir açıklama yapar:

"خَلَفَ kelimesinin anlamı, belli bir asırda yaşamış olan nesilin ardından gelen nesil demektir. Kelimedeki lâm (ل) harfi sakin olup خَلَفَ şeklindeyse genellikle yerme manasında, lâm (ل) fethalı ve خَلَفَ şeklindeyse övme manasındadır. Nitekim Arap dilinde şu ifadeler kullanılmıştır: "Bu iyi bir nesildir. Şu ise kötü nesildir."²³ Şair Lebîd de (ö. 40 veya 41/660 veya 661) şöyle demiştir:

ذهب الذين يُعاش في أكنافهم وتقيت في خلف كجد الأجر

²⁰ Ebû'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Yûsuf es-Semîn el-Halebî (tsz.). *ed-Durru'l-Masûn fi 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*. (Tahkik), Ahmed Muhammed el-Harrât), Dimaşk: Dâru'l-Kalem, c. 6, s. 496-500.

²¹ Kelimenin kırâat vecihleriyle ilgili geniş bilgi için bkz. İbn 'Atiyye Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdîrahmân b. Gâlib el-Endelüsî (1422). *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. (Tahkik), Abdusslâm Abdüşşâfi Muhammed, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, c. 2, s. 468-470; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâ'il en-Nehhâs (1421). *'râbu'l-Kur'ân*. (Tahkik), Abdulmunim İbrahim Halil, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, c. 2, s. 77-78.

²² el-A'râf, 7/169

²³ Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. Musennâ (1381). *Mecâzu'l-Kur'ân*. (Tahkik), Fuat Sezgin, Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, s. 232; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan b. Dureyd el-Ezdi (1987). *Cemheretu'l-Luga*. (Tahkik), Remzî Munîr el-Ba'lebekkî, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, c. 1, s. 615.

“Aralarında yaşamanın güzel olduğu kişiler göçüp gittiler.

Ve ben, uyuş deve derilerine benzeyen kötü nesille baş başa kaldım.”

Bazı dilcilere göre خَلْفَ kelimesi خَلْفَ اللَّيْنِ “Sütün tadı bozuldu” cümlesinde bulunan خَلْفَ fiilinden türetilmiştir. Nitekim Araplar arasında خَلْفَ فَمُ الصَّائِمِ “oruçlunun ağız kokusu bozuldu” ifadesi yaygın bir tabirdir.²⁴

Örnek 2:

Müellifimiz مَبْرُورًا خَلْفًا مِمَّنْ خَلْفَ النَّبِيِّ قَدْ جَعَلَ رَبُّكَ تَحْتِكَ سَرِيًّا “Bunun üzerine (Cebrail) ağacın altından ona şöyle seslendi: “Üzülme, Rabbin senin alt tarafında bir dere akıttı.”²⁵ âyetide geçen سَرِيًّا kelimesinin anlamını açıklarken şöyle demektedir:²⁶

“سَرِيٌّ kelimesi خَدُولٌ kelimesiyle eş anlamlı olup küçük nehir anlamındadır. Cem’i اسْرِيَّةٌ ve سُرْيَانٌ şeklinde gelmektedir. Nitekim مَبْرُورًا kelimesinin çoğulu da مَبْرُورَةٌ ve مَبْرُورَاتٌ şeklinde gelmiştir. سَرِيٌّ kelimesi “ali cenap ve sahavet sahib erkek” manasına da gelmektedir. Bu durumda müştak bir kelime olan سَرِيٌّ kelimesinin mâzisi سَرِيٌّ، سَرِيٌّ veya سَرِيٌّ şeklinde gelir.²⁷ Aşağıdaki şiirde de سَرِيٌّ kelimesinin ikinci manada kullanılmıştır:

وَتَرَى السَّرِيَّةَ مِنَ الرِّجَالِ بِنَفْسِهِ
وَابْنَ السَّرِيَّةِ إِذَا سَرَى أَسْرَاهُمَا

“Nice ali cenap/cümert adamların tek başına yaşadığını görürsün.

Ali cenap adamın oğlu cümetlik yapınca cümertlerin en şerefli olur.”

İkinci manadaki سَرِيٌّ kelimesinin çoğulu سَرِيَّةٌ şeklinde gelir. Bu çok az bulunan bir cemidir. Zira Arap dilinde مَبْرُورًا kelimesinin çoğulu مَبْرُورَاتٌ şeklinde çoğul yapılması az rastlanılan bir durumdur.²⁸ Âyette geçen سَرِيٌّ kelimesi yukarıda zikredilen her iki manyla da tefsir edilmiştir. İkinci manada “ali cenap ve sahavet sahibi erkek” den kasıt Hz. İsa (a. s.)’dir. Nitekim Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) bu âyeti okurken şöyle demiştir: قَدْ وَهَبَ اللَّهُ لِكَ وَلَدًا “Allah’a yemin olsun o, ali cenap bir kul idi.” Dolayısıyla âyetin anlamı şöyledir: قَدْ وَهَبَ اللَّهُ لِكَ وَلَدًا “Üzülme, Allah sana iyi, salih ve ali cenap bir çocuk bağışlamıştır.”

Örnek 3:

el-Hemedâni, el-Ferîd fi İr-râbi’l-Kur’ani’l-Mecîd, c. 3I, s. 156. “Andolsun, biz insanı kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş bir balçıktan yarattık.”²⁹ ayetini tahlil ederek مَبْرُورًا kelimesini açıklamış ve şöyle bir izah yapmıştır:

“مَبْرُورًا, ateşte pişirilmeden uzun süre kuru kaldığından dolayı ses çıkaran sıcak ve kuru çamur anlamındadır. Nitekim Arap dilinde şu ifadeler kullanılır, مَبْرُورًا وَصَلَّالٌ “demir ses çıkardı.”. Ateşte pişirilip kurutulan çamura ise مَبْرُورًا denilmektedir.”³⁰

Müellifimiz aynı ayette geçen مَبْرُورًا ve مَبْرُورًا kelimelerinin anlamlarını da açıklamış ve şöyle demiştir:

²⁴ el-Hemedâni, el-Ferîd fi İr-râbi’l-Kur’ani’l-Mecîd, c. 3I, s. 156.

²⁵ Meryem, 19/24.

²⁶ el-Hemedâni, el-Ferîd fi İr-râbi’l-Kur’ani’l-Mecîd, c. 4, s. 354; Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (2000). Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân. (Tahkik), Ahmed Muhammed Şâkir, Muessetu’r-Risâle, Yayın Yeri Yok: c. 18, s. 177. Ebû’l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. ‘Alî b. Muhammed b. el-Cevzî (1422). Zâdu’l-Mesîr fi İlmi’t-Tefsîr. (Tahkik), ‘Abdurrazzâk el-Mehdî, Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, c. 3, s. 124.

²⁷ مَبْرُورًا سَرِيًّا birinci bâb, مَبْرُورًا سَرِيًّا dördüncü bâb, مَبْرُورًا سَرِيًّا ise beşinci bâbın kalıbındadır.

²⁸ Ebû Nasr İsmâ’il b. Hammâd el-Cevherî (1987). Tâcu’l-Luga ve Sihâhu’l-‘Arabîyye. (Tahkik), Ahmed ‘Abdulgafûr Attâr, Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyi’n, c. 6, s. 2375.

²⁹ el-Hicr, 15/26.

³⁰ el-Hemedâni, el-Ferîd fi İr-râbi’l-Kur’ani’l-Mecîd, c. 4, s. 80.

“حَمًا” kelimesi çoğul bir kelemedir. Müfredi حَمًا şeklinde gelir. Kelimenin anlamı; “üzerine uzun süre su aktığı için kokuşmuş ve siyah olmuş olan çamur” demektir.³¹ Sibeveyhi’ye (ö. 180/796) göre مَسْنُون kelimesi, “belli bir şekil ve örneğe göre şekillendirilmiş olan çamur” anlamındadır. Zira Arap dilinde aynı manada مَسْنُونٌ fiili kullanılmıştır. Yine سِنَّةُ الْوَجْهِ “yüz şekli” ifadesinde de سِنَّة kelimesi, şekil anlamındadır.³² Diğer bir görüşe göre مَسْنُون kelimesi “kokuşmuş ve rengi değiştirilmiş olan” manasındadır. Başka bir görüşe göre ise مَسْنُون, “belli bir kalıba dökülmüş olan” anlamındadır. Nitekim مَسْنَان kelimesi “döktü” manasında kullanılmıştır. Zira Arap dilinde سَنَنْتُ الشَّيْءَ سَنًّا “bir şeyi iyice döktüm” ve سَنَّ الْمَاءَ عَلَى وَجْهِكَ “su yüzüne döktü” gibi ifadeler yaygındır.³³

Görüldüğü gibi el-Hemedânî adı geçen eserinde âyetlerde anlamı bilinmeyen kelimeleri açıklamış, onların Arap dilindeki farklı manalarına işaret etmiş, istikâklarını izah etmiş ve şiirle desteklemiştir. Eserde, lügat ile ilgili bu tür örnekler oldukça geniş yer tutmuştur. Bu onun lügat konusunda yetkin bir âlim olduğunu göstermektedir.

1.5. Lehçeler

Lehçe, sözlüklerde lisan, insanın doğduğu ve büyüüp yetiştiği ortamda kazandığı dil manalarına gelmektedir.³⁴ Bir dilin kültürel, tarihi, siyasî ve sosyal nedenlerle değişik bölgelerde, zamanla ses, yapı ve kelime hazinesi bakımından önemli farklarla birbirinden ayrılan kollarından her birine lehçe denmiştir.³⁵

Kur’ân’ın indiği dönemde Arap dilinin en belirgin özelliklerinden birisi farklı lehçelerle konuşuluyor olmasıydı. O dönemde mevcut hemen her kabilenin kendine özgü lehçesi bulunmaktaydı. Dolayısıyla farklı Arap lehçeleri, hem Ku’rân’ın anlaşılmasıyla hem de değişik kıraat vecihleriyle yakın bir ilişkisi vardır. Nitekim tâbiîn müfessirlerinden Mücâhid (ö. 103/721) “Allah’a ve ahiret gününe inanan kimsenin, Arap lehçelerini bilmeden Allah’ın kitabı hakkında söz söylemesi helal olmaz”³⁶ derken genel anlamda tefsir-lehçe ilişkisine dikkat çekmektedir. Ayrıca Hicri II. asır ile IV. asırlar arasında Arap dili grameri üzerinde yapılan çalışmalarda da bu lehçe farklılıkları önemli bir rol oynamıştır. İşte bu sebeplerden dolayı gerek Kur’ân ilimleri alanlarıyla ilgili eserlerde gerekse Arap gramerini konu edinen çalışmalarda farklı Arap lehçeleri sık sık dile getirilmiştir.

Muntecebuddîn el-Hemedânî, *el-ferîd* isimli eserinin pek çok yerinde Arap lehçelerine değinmiştir. Lehçeleri zikrederken diğer âlimler gibi lehçe yerine lügat kelimesini kullanmıştır. Eserinde lehçelere işaret ederken genellikle Hicaz lehçesini öne almıştır.³⁷ Bu durum onun bu lehçeye verdiği önemi göstermektedir. Bununla birlikte O, Temîm,³⁸ Kureys,³⁹ Benû Esed,⁴⁰ Kays,⁴¹ Necd,⁴² Huzeyl,⁴³ Hevâzin,⁴⁴ Tayy,⁴⁵ Benû

³¹ İbn Manzûr Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem (1414). *Lisânu'l-'Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır, c. 1, s. 61.

³² el-Cevherî, *Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-'Arabiyye*, c. 6, s. 2139.

³³ el-Hemedânî, *el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd*, c. 4, s. 80-81.

³⁴ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, el-Cevherî (1987). *Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-'Arabiyye*. (Tahkik), Ahmed Abdulgafûr Attâr, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, c. 1, s. 339; İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem (1414). *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, c. 2, s. 359; Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed ez-Zebîdî (tsz.). *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-kâmûs*. Yayın Yeri Yok: Dâru'l-Hidâye, c. 6, s. 193.

³⁵ www.tdk.gov.tr, Erişim Tarihi, 01. 17. 2019; Yonis İnanç (Haziran 2015). Nahiv İlmi Açısından Temîm Lehçesinin İstishâd Değeri. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 17, Sayı: 31, s. 1.

³⁶ Ebû 'Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî (1957). *el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*. (Tahkik), Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Beyrut: Dâru'l-M'arife, c. 1, s. 292.

³⁷ el-Hemedânî, *el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd*, c. 1, s. 66, 82, 121, 149, 201, 202, 207, 271, 298, 310; c. 2, s. 173, 208, 335, 396, 653, 717; c. 3, s. 71, 196, 227, 234, 510, 513, 580, 649; c. 4, s. 37, 80, 157, 218, 429, 448, 514; c. 5, s. 245; c. 6, s. 110, 214, 392, 437.

³⁸ el-Hemedânî, *el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd*, c. 1, s. 66, 82, 121, 139, 201, 202, 207, 271, 298, 319, c. 2, s. 173, 208, 335, 396, 653, 717, c. 3, s. 71, 95, 212, 227, 510, 580, 649, 653, c. 4; s. 37, 429, 514, 603; c. 5, s. 245; c. 6, s. 110, 214, 392, 437.

³⁹ el-Hemedânî, *el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd*, c., s. 73, 135, 173; c. 2, s. 659; c. 4, s. 43, 229, 603; c. 6, s. 217.

⁴⁰ el-Hemedânî, *el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd*, c. 1, s. 66, 82, 183; c. 2, s. 335; c. 4; s. 41.

⁴¹ el-Hemedânî, *el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd*, c. 1, s. 66, 82; c. 2, s. 335, 653; c. 3, s. 649.

⁴² el-Hemedânî, *el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd*, c. 2, s. 76, 596; c. 4, s. 37, 429, 603.

⁴³ el-Hemedânî, *el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd*, c. 1, 237, c. 3, 520; c. 4, s. 429, 603.

⁴⁴ el-Hemedânî, *el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd*, c. 1, s. 73; c. 3, s. 681; c. 4, s. 218.

⁴⁵ el-Hemedânî, *el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd*, c. 1, s. 594; c. 5, s. 336; c. 6, s. 418.

Rebîa,⁴⁶ Benû Kinâne,⁴⁷ Benû 'Âmir,⁴⁸ Ezd,⁴⁹ ve Yemen⁵⁰ gibi lehçelere de yer vermiştir. Ayrıca müellifimiz eserinde lehçeleri meşhur olmayan Benû Dabbe,⁵¹ Benû Damra,⁵² Benu'l-'Anber,⁵³ Benû Kuşeyr,⁵⁴ Benû 'Akîl,⁵⁵ Benû Yerbû,⁵⁶ Benû Hanîfe,⁵⁷ Nocrân,⁵⁸ ve 'Abdu'l-Kays⁵⁹ gibi kabilelerin lehçelerine de işaret etmiştir.

2. METODU

Müellifimiz, eserine veciz bir mukaddimeyle başlamıştır. Besmeleden hemen sonra رَبِّ يَسِّرْ "Rabbim! kolaylaştır" ifadesine yer vermektedir. Hamdele ve salveleden sonra Kur'ân ilimlerinin önemine değinerek şöyle demiştir: İmdi; en faziletli ilimler Allah'ın kitabıyla ilgili ilimlerdir. Zira Allah'ın kitabı tüm âlî ilimlerin kendisinde toplandığı ve ince hikmetlerin menbaı olan bir kitaptır. İnsanlara karşı Allah'ın hücceti, doğru yola davet eden bir çağırıcıdır. Ona ne önünden ne de ardından batıl gelemez. O, hüküm ve hikmet sahibi, övülmeye lâyık olan Allah tarafından indirilmiş yüce bir kitaptır. Daha sonra eserin içeriğini, yazılış gayesini ve adını dile getirmiş ve mukaddimeyi رَبِّ يَسِّرْ cümlesiyile sonlandırmıştır.⁶⁰

el-Hemedânî, isti'âze ve besmelenden başlayıp en-Nâs sûresinin son ayetine kadar Kur'ân âyetlerinin tamamı i'râb etmiştir. Dolayısıyla eserde, sadece i'râbı müşkil olanları değil, bütün ayetlerin i'râbı yapılmıştır. Müellif, mushaftaki sıraya göre ayetleri dizmiş ve sırayla i'râblarını ele almıştır. Ancak i'râb açısından benzerlik arz eden ayetlerin i'râbına tekrar yer vermemiş ve "bunun benzeri daha önce geçti" ifadesiyle yetinmiştir.⁶¹

el-Hemedânî öncelikle sûreleri, âyet âyet veya onları birkaç âyetten oluşan bölümlere ayırdıktan sonra güzel bir üslup ve sade bir dille i'râb etmektedir. Daha sonra ayette geçen bir lafzı veya cümleyi عز وجل söyle ele almakta ve ilk önce onun i'râb yönünü açıklamaya çalışmakta ve varsa ayetin i'râbiyle ilgili âlimlerin farklı görüşlerini dile getirmektedir. Daha sonra ayette rivâyet edilen kırâatleri açıklamakta ve onların herbirini Arap dili bağlamında değlendirmeye tâbi tutmaktadır. En sonunda da ele alınan kelimeyi, lügat, iştikâk ve anlam bakımından değlendirmektedir. Açıklamak istediği kelime veya terkible ilgili izah son bulunca, ayette geçen başka bir kelimeyi ele almakta ve ayet son buluncaya kada aynı metodu sürdürmektedir. Örneğin الحمد لله رب العالمين ayetinde geçen رب kelimesini şu şekilde ele almaktadır:⁶²

قوله عز وجل { رَبِّ الْعَالَمِينَ } (رَبِّ) جُرُّ عَلَى النِّعْتِ لِه سُبْحَانَهُ، أَوْ عَلَى الْبَدَلِ

وقرى: (رَبِّ الْعَالَمِينَ) بالنصب على المدح. وقيل: بما دل عليه الحمد لله، كأنه قيل: نحمد الله رب العالمين. وقيل: على النداء. ويجوز رفعه على: هو رب.

والرب: المالك، يقال: هذا رب الدار، أي مالکها، ومنه قول بعض الفصحاء: لأن يربني رجل من قريش أحب إلي من أن يربني رجل من هوازن. أي: لأن يملكني.

⁴⁶ el-Hemedânî, *el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd*, c. 1, s. 66, 82; c. 2, s. 335.

⁴⁷ el-Hemedânî, *el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd*, c. 3, s. 239; c. 4, s. 218, 603.

⁴⁸ el-Hemedânî, *el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd*, c. 1, s. 207; c. 3, s. 110.

⁴⁹ el-Hemedânî, *el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd*, c. 2, s. 75.

⁵⁰ el-Hemedânî, *el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd*, c. 6, s. 477.

⁵¹ el-Hemedânî, *el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd*, c. 3, s. 602.

⁵² el-Hemedânî, *el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd*, c. 3, s. 239.

⁵³ el-Hemedânî, *el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd*, c. 6, s. 36.

⁵⁴ el-Hemedânî, *el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd*, c. 2, s. 609.

⁵⁵ el-Hemedânî, *el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd*, c. 3, s. 358.

⁵⁶ el-Hemedânî, *el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd*, c. 4, s. 24.

⁵⁷ el-Hemedânî, *el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd*, c. 1, s. 64.

⁵⁸ el-Hemedânî, *el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd*, c. 3, s. 233.

⁵⁹ el-Hemedânî, *el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd*, c. 1, s. 214.

⁶⁰ el-Hemedânî, *el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd*, c. 1, s. 46, 47, 48.

⁶¹ el-Hemedânî, *el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd*, c. 2, s. 391; c. 3, s. 414.

⁶² el-Hemedânî, *el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd*, c. 1, s. 73-74.

والرب أيضًا المصلح للشيء، يقال: رَبَّبْتُ الشَّيْءَ أَرْبُهُ رَبًّا، إِذَا أَصْلَحْتَهُ وَقَمَّتْ عَلَيْهِ، فَاللَّهُ سَبْحَانَهُ مَالِكُ الْعِبَادِ وَمَصْلِحُهُمْ، وَمَصْلِحُ شُؤْنِهِمْ. وَيَجُوزُ أَنْ يَكُونَ وَصْفًا بِالْمَصْدَرِ لِلْمِبَالِغَةِ، كَمَا وَصِفَ بِالْعَدْلِ وَالصُّومِ وَغَيْرِهِمَا مِنَ الْمَصَادِرِ الَّتِي يُوسِفُ بِهَا لِلْمِبَالِغَةِ. وَلَمْ يَطْلُقُوا الرَّبَّ إِلَّا فِي اللَّهِ وَحْدَهُ، وَهُوَ فِي غَيْرِهِ عَلَى التَّقْيِيدِ، كَقَوْلِهِمْ: رَبُّ الدَّارِ، وَرَبُّ الضَّيْعَةِ وَنَحْوَهُمَا. وَأَمَّا قَوْلُهُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ لِلْمَلِكِ: الرَّبُّ، قَالَ:

وهو الربُّ والشَّهيدُ على يَوْمِ الجَوَارِينِ والبَلَاءِ والبَلَاءِ

فلا اعتداد به لشذوذه

Görüldüğü üzere o, öncelikle رب kelimesinin i'râbını ele almakta ve daha sonra da وقرئ ifadesiyle kelimedeki kırâat vecihlerini açıklamaktadır. Kırâatleri Arap dili açısından tahlil ettikten sonra kelimenin lügat, iştikak ve Arap kelimelerindeki kullanım biçimlerine işret etmekte ve en sonunda da bir şiirle sözlerine son vermektedir.⁶³

el-Hemedânî, âyetleri i'râb yaparken manayı esas almış ve âyetlerin manasıyla uyumlu olan i'râb vecihlerini kabul etmiş, uyumlu olmayanları ise reddetmiştir. Örneğin o, فَلَآ تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَرَوْجِهِ âyetini i'râb ederken şöyle bir açıklama yapmıştır:

فإن قيل: هل يجوز نصب قوله: {فَيَتَعَلَّمُونَ} في الكلام، على أن يكون جواباً لقوله: {فَلَآ تَكْفُرْ}، كقوله: {لَا تَقْتَرُوا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا فَيُسْجَنَكُمْ}؛ قلت: لا، لأن كُفْرَ مَنْ نُهِيَ عَنْ أَنْ يَكْفُرَ هُنَا لَيْسَ سَبَبًا لِتَعَلُّمٍ مِّنْ يَتَعَلَّمُ، وَإِنَّمَا النِّهْيُ عَنِ الْكُفْرِ بِتَعَلُّمِ السِّحْرِ لِلْعَمَلِ بِهِ، فَلَا يَجُوزُ نَصْبُهُ لِفَسَادِ الْمَعْنَى.

“Allah'a karşı yalan uydurmayın, yoksa sizi azap ile yok eder.”⁶⁴ âyetinde olduğu gibi, hayır bu şekilde okunamaz derim. Zira burada kafir olmaktan nehiy edilenin küfrü, sihrin öğrenmesine sebep olan bir durum değildir. Çünkü âyet, sihri öğrenip onunla amel etmek üzere küfre girmeyi yasaklamaktadır. Dolayısıyla فَيَتَعَلَّمُونَ mansûb olarak okunamaz. Zira âyetin manası buzulur.”⁶⁵ el-Hemedânî'nin, eserinin birçok yerinde dile getirdiği aşağıdaki ifade, onun bu hususa özen gösterdiğini açıkça anlaşılmaktadır: “Âyetlerin manasının yanlış anlaşılmasına sebep olan i'râb vecihlerinden Allah'a sığınırım”⁶⁶

Müellifimiz âyetleri i'râb yaparken, kendisinden önceki âlim tarafından işaret edilmeyip ilk önce kendisi tarafından dile getirilen i'râb vecihlerine yer verdikten sonra كتاب فاعرفه فإنه موضع، وما أظنك تجده في كتاب فاعرفه، فإن فيه أدنى غموض، وما أظنُّ ⁶⁷ “Bunu bil çünkü bu önemli bir konudur. Bunu hiçbir eserde bulabileceğini zannetmiyorum”, ⁶⁸ “Onu iyi anla. Zira bu, anlaşılması zor bir konudur. Bunu hiçbir eserde bulabileceğini zannetmiyorum”, ⁶⁹ gibi ifadelerle yer vermektedir. Bu ifadeler hem eserin önemini he de müellifin kendine olan yüksek öz güvenini ortaya koymaktadır.

2.1. Tekrardan Kaçınma

el-Hemedânî, âyetleri i'râb ederken sözü kısa tutmaya çalışmış ve tekrardan özellikle kaçınmıştır. O, daha önce izah edilen bir konuyu tekrar etmemek için bazen izahın geçtiği yere işaret etmeden وقد مضى الكلام على نظيره ⁷⁰ “Zamîru'l-fasil ile ilgili açıklama bu kitapta daha önce geçti”, ⁷¹ “Benzer konuyla ilgili açıklama daha detaylı olarak bu kitabın geçmiş bölümlerinde geçtiği için onu tekrar etmeye ihtiyaç bırakmadı”, ⁷² “Bu kitabın geçmiş bölümlerinde ve نعم Bu kitabın geçmiş bölümlerinde”

⁶³ Arapça metinde geçen şiirin anlamı şöyledir: “O (Munzir b. Mâi's-Smâ'), bizim sahibimiz ve Hivâreyn gününe (eyyâmu'l-Arap'tan olan bir günün adıdır) katılandır. Kuşkusuz musibet çok zordur.” Şiir, Mu'allaka şairlerinden biri olan Ebû 'Ubeyde el-Hâris b. Hillize el-Yeskürî (ö. 570 [?])'ye aittir. Bkz. Ebû 'Abdillâh Şihâbuddîn Yâkût el-Hamevî (1995). Mu'cemu'l-Buldân. Beyrut: Dâru Sâdir, c. 2, s. 315.

⁶⁴ Tâhâ, 20/61.

⁶⁵ el-Hemedânî, el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd, c. 1, s. 349.

⁶⁶ el-Hemedânî, el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd, c. 2, s. 441, 494, 600; IV, 291; V, 532,

⁶⁷ el-Hemedânî, el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd, c. 4, s. 468.

⁶⁸ el-Hemedânî, el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd, c. 2, s. 223.

⁶⁹ el-Hemedânî, el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd, c. 1, s. 176; c. 2, s. 553.

⁷⁰ el-Hemedânî, el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd, c. 1, s. 16.

⁷¹ el-Hemedânî, el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd, c. 1, s. 112.

⁷² el-Hemedânî, el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd, c. 1, s. 306.

ilgili doyurucu açıklama geçti", حنيف⁷³ "من الكتاب" "Bunun i'râbiyle ilgili açıklama daha önce geçti"⁷⁴ gibi ifadelerle yetinmiştir.

el-Hemedânî, yine tekrara düşmemek amacıyla bazen de daha önce açıklanan konunun izah edildiği yere işaret etmekte ve okuyucuyu oraya yönlendirmektedir. Örneğin, el-Bakara Sûresi'nin وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا وَبِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ "İnsanlardan bazıları da vardır ki inanmadıkları halde "Allah'a ve âhiret gününe inandık" derler."⁷⁶ âyetini i'râb ederken, iltikâ-i sâkineynden dolayı âyetin başında geçen 'nın son hareketi fetha olduğunu söylemekte ve الاستعاذة "Bununla alakalı geniş açıklama isti'âze i'râbında geçti"⁷⁷ ifadesini kullanmaktadır. Yine O, el-Bakara Sûresi'nin وَإِذْ لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شِيَابِئِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ "İman edenlerle karşılaşınca "inandık" derler, şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında ise "Biz sizinleyiz, biz yalnızca alay etmekteyiz" derler."⁷⁸ âyetinde zikredilen شَيْبَانِئِهِمْ ifadesine gelince, tekrara düşmemek için شيطان kelimesinin istikâki ve vezni hakkında herhangi bir açıklama yapmadan okuyucuyu söz konusu kelimeyle ilgili daha önceki izahlara havale etmekte ve şöyle bir açıklama yapmaktadır: وقد مضى الكلام على الشيطان واشتقاقه "Şeytanın anlamı, istikâki ve vezniyle ilgili açıklama daha önce isti'âze i'râbında geçti. Dolayısıyla tekrara ihtiyaç bırakmadı".⁷⁹ Esrin birçok yerinde bunlara benzer ifadelere rastlanmak mümkündür.⁸⁰

2.2. Farklı Görüşler Arasında Tercihle Bulunma

el-Hemedânî, el-Ferîd'inde görüşleri sahiplerine nisbet ederek ilmî emanete riayet etmektedir. Dolayısıyla gramer, lügat ve kırâatle ilgili konularda bu alanlarda uzman olan ilmî şahsiyetleri önemsemekte ve görüşlerine yer vermektedir. Ancak o, âlimlerin farklı görüşlerini nakletmekle yetinmeyip bu görüşlere itirazlarda bulunmakta ve aralarında tercihler yapmaktadır. Örneğin el-Hemedânî, إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئُونَ وَالنَّصَارَىٰ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ "Doğrusu inananlar, yahudiler, sabiiler ve Hristiyanlardan Allah'a ve ahiret gününe inanan, yararlı iş yapan kimselere korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir."⁸¹ âyetini i'râb ederken وَالصَّابِئُونَ kelimesinin i'râbiyle ilgili farklı gramer ekollerine mensup gramercilerin görüşlerine yer vermekte ve aralarındaki görüş ayrılıklarına şu aşağıdaki ifadeyle başlayarak dile getirmektedir:⁸² {إعلم وفقاً لله وإياك أن النحاة اختلفوا في تأويل رفع قوله تعالى: {وَالصَّابِئُونَ} "Bil ki, -Allah bize de sana da tevfiğini ihsan eylesin-nahivciler, Yüce Allah'ın وَالصَّابِئُونَ sözünün merfû' olarak okunmasının sebebi hakkında ihtilaf etmişlerdir." Bu ifadeden hemen sonra el-Hemedânî, kelimenin i'râbiyle ilgili nahivcilerin yorumlarını açıklamaya başlamakta ve özetle şöyle demektedir:⁸³ Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), Sibeveyhi, ez-Zeccâc ve Basrâ dil mektebine mensup nahivcilere göre الصَّابِئُونَ kelimesi mübtedâ olup haberi mahzûftür. Onlara göre âyetin anlamı şöyledir: إن الذين آمنوا والذين هادوا والنصارى من آمن بالله واليوم الآخر وعمل صالحاً فلا خوف عليهم ولا هم يحزنون "Kuşkusuz inananlar, Yahudiler ve Hristiyanlardan Allah'a ve ahiret gününe inanan, yararlı iş yapan kimselere korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir. Sabiiler de bunlar gibidir." Dolayısıyla الصَّابِئُونَ kelimesi إِنَّ'nin ismine matûf olan وَالنَّصَارَىٰ ile haberi olan هم يحزنون ولا هم يحزنون ile cümlesine takdim edilmiş olsa da anlam bakımından müahhardır. Zira Basrâlılara göre إِنَّ'nin haberi tamamlanmadan, ismine mansûb bir kelime atıf edilebilir fakat merfû' bir isim atıf edilemez. Görünüşte böyle bir durum söz konusu olduğunda merfû' isim, إِنَّ'nin ismine matûf değil, mübtedâ olmaktadır.⁸⁴ Nitekim aşağıdaki şiiirde de aynı durum söz konusudur:

⁷³ el-Hemedânî, el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd, c. 1, s. 588.

⁷⁴ el-Hemedânî, el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd, c. 2, s. 624.

⁷⁵ el-Hemedânî, el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd, c. 2, s. 601.

⁷⁶ el-Bakara, 2/8.

⁷⁷ el-Hemedânî, el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd, c. 1, s. 146.

⁷⁸ el-Bakara, 2/14.

⁷⁹ el-Hemedânî, el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd, c. 1, s. 163.

⁸⁰ Örnekler için bkz. el-Hemedânî, el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd, c. 1, s. 246, 321, 352, 363, 472; c. 2, s. 6, 9, 11; c. 3, s. 42, 92.

⁸¹ el-Mâide, 4/69.

⁸² el-Hemedânî, el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd, c. 2, s. 470.

⁸³ el-Hemedânî, el-Ferîd fi l'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd, c. 2, s. 470-473.

⁸⁴ Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Hişâm el-Ensârî (tsz.). Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Malik. (Tahkik), Yusuf eş-Şeyh M. el-Bukaî, Beyrut: Daru'l-Fikri li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, c. 1, s. 343; Ebû'l-Hasan Nuruddîn 'Alî b. Muhammed b. 'Îsâ el-Uşmûnî. Şerhu'l-Uşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, c. 1, s. 313.

وَالْأَ فاعلموا أَنَا وَأَنْتُمْ وَاغَاةُ مَا بِقِينَا فِي شِفَاقِ

“Eğer böyle yapmazsanız (aranızda barışı sağlamazsanız) biliniz ki hem biz hem de siz

Düşmanlık içinde olduğumuz sürece haksızlıkta ortağız”

Şiirde geçen وَأَنْتُمْ kelimesi إِنَّ'nin ismine matûf değil, mübtedâdır. Takdiri şöyledir فاعلموا أَنَا بِغَاةُ مَا بِقِينَا فِي شِفَاقِ كَذَلِكَ “Biliniz ki biz düşmanlık içinde olduğumuz müddetçe zalimleriz. Siz de öylesiniz”.⁸⁵ el-Kisâî (ö. 189/805) ve el-Ahfeş'e (ö. 215/830) göre الصَّابِئُونَ kelimesi, هَادُوا fiilinin sonunda bulunan zamire (و) matûf olduğundan dolayı merfûdür. Bu görüş; âyetin anlamı bakımından uygun değil, gramer açısından da zayıftır. Anlam bakımından uygun olmaması apaçık bir durumdur. Zira zamire atıf yapmak, Sabiilerin Yahudi olmasını gerektirmektedir. Halbuki Sabiiler Yahudilerden farklı olan bir gruptur. Gramer açısından zayıf olmasına gelince, âyette müttasıl zamir, münfasıl ile te'kîd edilmediği gibi te'kîdin yerini alacak bir fasıla da söz konusu değildir. el-Ferrâ'ya (ö. 207/822) göre الصَّابِئُونَ kelimesi, إِنَّ'nin ismi olan الذِّينِ sözcüğüne matûftür. Ona göre الذِّينِ kelimesinin i'râbı açık olmayınca ona atıf edilen isim marfû' olarak gelmiştir. Zira isimlerde asıl, merfû' olarak okunmalarıdır. Ferrâ'nın bu görüşü de geçersidir. Bazı nahivcilere göre âyette geçen إِنَّ kelimesi نَعَم manasındadır. Nitekim şu şiirde de aynı durum söz konusudur:

وَيَقُلْنَ شَيْبٌ قَدْ عَلَا كَ وَقد كَبُرَتْ فَقُلْتُ إِنَّهُ

“Saçların ağardı ve yaşlandın” dediler.

Ben de, “evet yaşlandım” dedim.”

Bu görüş de zayıftır. Zira Arap dilinde إِنَّ'nin نَعَم manasında kullanılması çok az rastlanan bir durumdur. Bazı dilcilere göre ise الصَّابِئُونَ kelimesi mahallen mansûp olup إِنَّ'nin ismine atıf edilmiştir. Onlara göre bu kelime, cemi sîgasını ref', nasb ve cer hallerinde vâv ile telaffuz eden lehçeye göre gelmiştir.⁸⁶ Bu görüş de zayıftır. Zira Araplar arasında cemi sîgasını her üç i'râb durumunda da vâv ile kullananlara çok az rastlanılmaktadır. Kur'ân'ın bu lehçeye göre inmesi zor gibi görünmektedir. Bir kısım nahivcilere göre ise الصَّابِئُونَ kelimesindeki vâv i'râb alameti değildir. Dolayısıyla kelime mansûp olup nasb alameti nûn'un üzerindeki fethadır. Bu görüş de doğru değildir. Çünkü bazı Arap lehçelerine göre çoğullar nasb ve cer durumlarında nûn üzerine harekeyle i'râb alabilir fakat ref' halinde böyle bir lehçe söz konusu değildir. Diğer bir kısım dilcilere göre ise الصَّابِئُونَ kelimesi mübtedâdır. Onun haberi, ولا هم يحزنون, فلا خوف عليهم ولا هذا أحسن الأقوال بعد قول صاحب وهذا أحسن الأقوال بعد قول صاحب “Söz, Hazâmi'nin sözdür.” sözünü burada da tekrarlamaktadır.⁸⁸ Sibeveyhi'nin görüşünü doğru bulmakla birlikte âyetin i'râbiyle ilgili zikredilen sonuncu görüşü de benimsediğini vurgulamakta ve bunu هذا أحسن الأقوال بعد قول صاحب “Sibeveyh'in görüşünden sonra en iyi görüş budur” ifadesiyle dile getirmektedir.⁸⁹ Dolayısıyla el-Hemedânî'nin tespit edebildiği tüm görüşleri bir anlamda verdikten sonra tercihte bulunması eserinin değerini arttırmaktadır.

⁸⁵ Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber Sibeveyhi (1988). *el-Kitâb*. (Tahkik), Abdusselâm Muhammed Harun, Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, c. 4, s. 162; Ebû'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yâiş b. Ali b. Yâiş el-Halebî (2001). *Şerhu'l-Mufasssal*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, c. 2, s. 358; c. 4, s. 556; c. 5, s. 55, 57.

⁸⁶ Bkz. Ebû Muhammed Bahâuddîn 'Abdullah b. 'Abdirrahmân b. Akil el-Hemedânî (1980). *Şerhu İbn 'Akil 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. (Tahkik), Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Kahire: Dâru't-Turâs, c. 1, s. 65; Ebû'l-Hasan Nuruddîn 'Alî b. Muhammed b. 'Îsâ el-Eşmûnî (1998). *Şerhu'l-Eşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, c. 1, s. 59.

⁸⁷ el-Hemedânî, *el-Ferîd fi İ'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd*, c. 2, s. 470-471.

⁸⁸ el-Hemedânî, *el-Ferîd fi İ'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd*, c. 2, s. 473.

⁸⁹ el-Hemedânî, *el-Ferîd fi İ'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd*, c. 2, s. 474.

aşağıdılar. Bunlar da gafillerin ta kendileridir.”¹⁰¹ âyeti arasındaki fark nedir?” şeklinde bir soruya yer vermiştir. Müellif soruya cevap verirken şöyle bir ifade kullanmıştır: *قيل: قد اختلف الخبران هنا، فلذلك دخل العا ف بخلاف الخبرين ثمّة، فإن قلت: لم قلت: إن الواو في الموازنة منقلبة عن الهمزة؟ فكانت الجملة الثانية مقترزة لما في الأولى، فهي من العطف بمعزلٍ Sorulan soruya cevaben şöyle denilecek: Bakara Sûresindeki âyette işaret isimlerinin haberleri farklıdır. Bu yüzden ikincisinin başına atf harfi gelmiştir. Diğer âyetteki işaret isimlerinin haberleri farklı değildir. Zira âyette söz konusu kimseleri, gafletle tescillemek ile onları hayvanlara benzetmek aynı şeydir. Dolayısıyla ikinci cümle, birincinin te’kîdi olup atf harfine gerek duymamaktadır.”¹⁰²*

el-Hemedânî’nin muhtemel sorulara işaret edip cevaplandığı bir diğer örnek ise *وَاجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِنْ أَهْلِي* “Bana ailemden birini yardımcı yap”¹⁰³ âyetinde geçen *وَزِيرًا* kelimesinin iştikakıyla ilgili yorumlarında görülmektedir. O, okuyucunun zihnini meşgul edebilecek soruya *فإن قلت: إن الواو في الموازنة منقلبة عن الهمزة؟* “Niçin “Niçin” kelimesindeki vâv, hemzeden dönüşmüştür dedin” diye sorarsan” ifadesiyle işaret etmiştir. el-Hemedânî, *Ben şöyle derim: أزرت فلانًا، أي: عاونته، بالهمز. وأما وازرته، فليس من كلام العرب، وإنما هو شيء تقوله العامة، وازرته* “Azret فلانًا” *Filan kişiye yardım ettim* şeklinde kullanmışlardır. *وإذرته* şeklinde telaffuza gelince bu, halk Arapçası olup fasih arapça değildir.”¹⁰⁴ Bu şekildeki örneklere eserde sıkça rastlanmaktadır.

2.5. Dil Mekteplerinin Görüşlerine Yer Verme

el-Hemedânî, filolojik tahlillerde bulunurken Arap dili gramerinin temel iki mezhebi olan Basrâ ve Kûfe ekollerinin görüşlerine sıkça başvurmuştur. Bunların görüşlerine işaret ederken şu ifadelerle yer vermektedir: *عند أهل الكوفة* *“Kûfeliler iddia etti”*,¹⁰⁶ *زعم أهل الكوفة* *“Kûfeliler dedi”*,¹⁰⁵ *قال أهل الكوفة* *“Kûfeliler dedi”*,¹⁰⁷ *قال أهل البصرة* *“Basrâlılara göre”*,¹⁰⁹ *عند أهل البصرة* *“Basrâlılara göre”*,¹⁰⁸ *قال البصريون* *“Basrâlıların mezhebi”*.¹¹⁰ Örneğin o, *“Çürüyüp paramparça olduğunuzda yeni bir yaratılışa konu olacağınızı iddia eden bir adam gösterelim mi size?”*¹¹¹ âyetinde geçen *جَدِيدٌ* kelimesinin iştikâkı hakkındaki Basrâ ve Kûfe dilcilerinin görüşlerine yer vermekte ve Basrâlılara göre kelime *فَاعِلٌ* manasında olup *مَفْعُولٌ* anlamında olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla ilk mezhebe göre *جَدِيدٌ* sözcüğü “yeni” anlamında, ikincisine göre “(önceki yaratılıştan) ilişkisi koparılmış” manasındadır.¹¹² Zira Kûfeli dilcilerine göre *جَدِيدٌ* kelimesi “kopardı, kesti” anlamında olan *جَدَّ* fiilinden türemiştir.

Müellifimiz, bazı kelimelerin başında gelen vasıl elifinin/hemzesinin adlandırılması sebebine işaret ederken şöyle demektedir: *Nahivciler vasıl hemzesinin bu adla anılmasının sebebi hakkında ihtilafa düşmüşlerdir. Basrâlılara göre sâkin harfin telaffüz edilebilmesine ulaştırdığı için, Kûfelilere göre ise başında bulunan kelime başka bir kelimeyle bağlandığı zaman vasıl halinde düştüğü için bu adı almıştır.*¹¹³ Yine el-Hemedânî, *“Evet, kötülük işleyip suçu benliğini kaplamış (ve böylece şirke düşmüş) olan kimseler var ya, işte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır.”*¹¹⁴ âyetinde geçen *بَلَى* kelimesinin aslı ile ilgili adları geçen dil ekollerinin görüşlerine yer vererek şöyle bir açıklamada bulunmaktadır: *Basrâlıların mezhebine göre بَلَى birleşik bir kelime olmayıp tamamı harftir. Kûfelilerin mezhebine göre ise kelimenin aslı بَل şeklinde. Kelimenin sonuna elif eklenmiş ve بَلَى şeklinde*

¹⁰¹ el-A’râf, 7/179.

¹⁰² el-Hemedânî, *el-Ferîd fî İ’râbi’l-Kur’ani’l-Mecîd*, c. 1, s. 135.

¹⁰³ Tâhâ, 20/29.

¹⁰⁴ el-Hemedânî, *el-Ferîd fî İ’râbi’l-Kur’ani’l-Mecîd*, c. 4, s. 414-415.

¹⁰⁵ el-Hemedânî, *el-Ferîd fî İ’râbi’l-Kur’ani’l-Mecîd*, c. 1, s. 79, 320, 401; c. 2, s. 352, 375.

¹⁰⁶ el-Hemedânî, *el-Ferîd fî İ’râbi’l-Kur’ani’l-Mecîd*, c. 1, s. 174; c. 4, s. 143, 327.

¹⁰⁷ el-Hemedânî, *el-Ferîd fî İ’râbi’l-Kur’ani’l-Mecîd*, c. 1, s. 174; c. 4, s. 143, 327.

¹⁰⁸ el-Hemedânî, *el-Ferîd fî İ’râbi’l-Kur’ani’l-Mecîd*, c. 1, s. 84, 321,

¹⁰⁹ el-Hemedânî, *el-Ferîd fî İ’râbi’l-Kur’ani’l-Mecîd*, c. 1, s. 83, 100, 389.

¹¹⁰ el-Hemedânî, *el-Ferîd fî İ’râbi’l-Kur’ani’l-Mecîd*, c. 1, s. 306, 338, 404.

¹¹¹ Sebe’, 34/7.

¹¹² el-Hemedânî, *el-Ferîd fî İ’râbi’l-Kur’ani’l-Mecîd*, c. 5, s. 278-279.

¹¹³ el-Hemedânî, *el-Ferîd fî İ’râbi’l-Kur’ani’l-Mecîd*, c. 1, s. 84.

¹¹⁴ el-Bakara, 2/81.

olmuştur. Nitekim تُمُّ ve رُبُّ gibi harflerin sonuna de tâ harfi eklenmiş ve تُمَّتْ ve رُبَّتْ şeklinde okunmuşlardır.¹¹⁵

2.6. Lugate Başvurarak Kelimelerin Anlam ve İ'râbını Açıklama

Kuşkusuz lugat ilmi, Kur'an'ın anlaşılması için en önemli araçlardan biridir. Nitekim Kur'an'ın anlaşılmasında ve yorumlamasında önemli katkılar sunan başta Kur'an tefsiriyle ilgili eserler olmak üzere me'âni'l-Kur'an, mecâzü'l-Kur'an, i'râbü'l-Kur'an, müşkilü'l-Kur'an ve garibü'l-Kur'an gibi konulara dair yazılmış eserler, Kur'an'da geçen garib lafızların lugavî anlamlarını, istikâk ve asıllarını, vezinlerini ve eş anlamlarını sıklıkla ele almaktadırlar. Daha önce de dile getirildiği üzere el-Hemedânî'nin *el-Ferîd fi İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd* adlı eserinin muhtevası kırâat, gramer ve lügattan ibarettir. Dolayısıyla müellif Kur'an'da geçen kelimelerin lugavî anlamlarına büyük önem atfetmekte ve âyetlerin anlamsal boyutlarıyla ilişkilendirmektedir. Ayrıca kelimelerin telaffuzunda farklı lügatlar söz konusu olduğunda Araplar arasındaki kullanımın boyutuna işaret ederek şu ifadelerle yer vermektedir: *هذا كثير في كلام القوم "Bu, Arap dilinde çoktur"*,¹¹⁶ *وهو شائع في كلام القوم "Bu, arap dilinde yaygındır"*,¹¹⁷ *وهو شائع في كلام القوم "Arap kelimelerinde kullanılmadığından dolayı zayıf ve şazdır"*,¹¹⁸ *ليس بالأعرف "Çok tanın bir lügat değildir"*,¹¹⁹ *ليس بالأشيع "Çok yaygın değildir"*.¹²⁰ Örneğin o, *وهو شديد المَحَالِ "Halbuki, O'nun kuvveti pek şiddetlidir"*.¹²¹ âyinde geçen مَحَالِ kelimesinin iştikakı hakkında bilgi verirken مَحَلِّ fiilinin masdarı olduğunu ve مَحَلِّ kelimesinden türetildiğini vurgulamaktadır. Daha sonra kelimenin lugavî anlamıyla ilgili ez-Zeccâc'tan bir aktarımda bulunarak şöyle demektedir: Ebû İshâk şöyle demiştir: مَحَلِّ kelimesi lugatte "sertlik" ve "kuvvet" anlamlarındadır. Dalaysıyla âyet, وهو شديد القوة والقُدرة anlamındadır. Nitekim biri başka bir kişiyi yendiği zaman Araplar, محل به ifadesini kullanmaktadırlar. محل'in diğer bir anlamı da "tuzak kurmak" manasıdır. Başkasını sultana şikayet eden ve ona tuzak kuran kişi için محل به tabiri kullanılmaktadır. محل kelimesinin son anlamı lugatta daha çok meşhurdur. Buna göre âyetin anlamı şöyle olmaktadır: *إنه شديد المكر والكيد لأعدائه، يأتيهم بالهلكة من حيث لا يحتسبون "O, düşmanlarına karşı tuzağı pek çetin olandır, ummadıkları bir yerden onları helak edendir."* Nitekim لا سَنَسْتَدْرِيهِمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُونَ *"Onlar tuzak kurdular, Allah da onların tuzaklarını bozdu."*¹²² âyetleri de bu anlamı desteklemektedir.¹²⁴

el-Hemedânî, *الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ "Kendilerine kitap verdiğimiz ve onu hakkını vererek okumakta olanlar var ya, işte kitaba iman edenler onlardır; ama her kim onu inkâr ederse işte asıl kaybedenler onlardır."*¹²⁵ âyetinde geçen يَتْلُونَ kelimesini lügat bağlamında tahlil etmekte ve şöyle bir açıklamaya yer vermektedir: تَلَا fiili lügatta iki anlama gelmektedir. Birincisi, تَعَبٌ "Uydu" anlamında kullanılır. Nitekim *إِذَا تَلَاهَا وَالْقَمَرُ "Işığın onun (güneşin) ardından geldiğinde aya yemin olsun."*¹²⁶ âyetinde bu manada kullanılmıştır. Bu durumda تَلَا'nın masdarı تَلَاً şeklinde gelmektedir. Kelimenin diğer manası ise قَرَأَ "Okudu" anlamıdır. Bu durumda fiilin masdarı تَلَاوةً şeklinde gelmektedir. Yukarıdaki âyette geçen يَتْلُونَ kelimesi ikinci manada kullanılmıştır. Zira eğer يَتْلُونَ birinci anlamda kullanılmış olsaydı يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ şeklinde bir ifade yer almış olacaktı.¹²⁷

2.7. Gramer Aracılığıyla Kelimelerin Anlam ve İ'râbını Açıklama

Kur'an'ın daha kolay anlaşılması ve metninin hatasız olduğunun ispat edilmesi için Arapça dil bilgisi kurallarının oluşmaya başladığı dönemden itibaren yazılan gramer kitaplarının hemen hepsinde Kur'an âyetleri gramer açısından ele alınmış ve Kur'an hem dilin kaynağı kabul edilmiş hem de oluşan kurallara

¹¹⁵ el-Hemedânî, *el-Ferîd fi İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 1, s. 306.

¹¹⁶ el-Hemedânî, *el-Ferîd fi İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 1, s. 120; c. 2, s. 66, 322; c. 3, s. 431.

¹¹⁷ el-Hemedânî, *el-Ferîd fi İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 1, s. 81; c. 2, s. 111; c. 4, s. 620; c. 5, s. 37.

¹¹⁸ el-Hemedânî, *el-Ferîd fi İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 5, s. 351.

¹¹⁹ el-Hemedânî, *el-Ferîd fi İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 1, s. 231.

¹²⁰ el-Hemedânî, *el-Ferîd fi İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 1, s. 230.

¹²¹ er-Ra'd, 13/13.

¹²² el-A'râf, 7/182.

¹²³ Âl-i İmrân, 3/54.

¹²⁴ el-Hemedânî, *el-Ferîd fi İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 3, s. 665.

¹²⁵ el-Bakara, 2/121.

¹²⁶ eş-Şems, 91/2.

¹²⁷ el-Hemedânî, *el-Ferîd fi İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 1, s. 373.

dayanak teşkil eden en sağlam örneklerin yer aldığı metin olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla Kur'ân ilimleri alanında kaleme alınan eserlerde bu hassasiyete büyük önem verilmiştir.

el-Hemedâni, *el-Ferîd* adlı eserinde hem konusunun bir gereği olarak hem de söz konusu hassasiyete binaen âyetlerin i'râbını yaparken sık sık kelimelerin gramatik yönüne yer vermekte ve âyetleri cümle ve terkip yapısı açısından ele almaktadır. Örneğin o, *وإِذْ جَعَلْنَا النَّبِيَّ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْثَالًا* "Hani, biz Kâbe'yi insanlara toplantı ve güven yeri kılmıştık."¹²⁸ âyetinde geçen *مَثَابَةً* kelimesinin *جَعَلَ* fiilinin ikinci mef'ûlü olduğunu vurguladıktan sonra kelimenin gramatik tahlilini yaparak şöyle söylemektedir: *مَثَابَةً* kelimesinin aslı, *مَثَوْبَةٌ* şeklindedir. Vâv harfinin harekesi sâ harfine nakledilmiş ve mâzî fiiline kıyas edilerek vâv, elif'e dönüşmüştür. Kelimenin mâzî ve muzârî' fiilleri *ثَاب يَثُوب* olup bu kalıbın masdarı *مَثَابًا* veya *مَثَابَةً* olarak gelmektedir. Ebû'l-Hasan'a göre *مَثَابَةً* ve *مَثَابَةً* kelimelerinde olduğu gibi *مَثَابَةً*'in sonunda bulunan tâ-i marbûta müenneslik için değil, mübâlağa içindir. Dolayısıyla insanlar el-beytü'l-harâma çokça dönüp vardığı için âyette mübâlağa sigası kullanılmıştır. el-Ferrâ' ve ez-Zeccâc'a göre *مَقَامٌ* ve *مَقَامَةٌ* kelimeleri aynı anlamda oldukları gibi *مَثَابٌ* ve *مَثَابَةٌ* kelimeleri de aynı anlamdadılar. Ancak söz konusu kelimedden *مَوْضِعٌ* manası kastedildiği zaman *مَثَابَةً* kastedildiğinde ise *مَثَابٌ* şeklinde kullanılmaktadır. Dolayısıyla ilk görüşe göre *مَثَابَةً* kelimesi masdar, ikinci görüşe göre ise ism-i mekân olmaktadır. Diğere bazı dilcilere göre ise kelime ism-i mekân olup "sevap kazanılan yer" anlamındadır.¹²⁹

2.8. Kırâatlerden Yararlanma

Murâd-ı ilâhîyi ortaya koymak amacıyla Kur'ân'ın mesajının anlaşılmasına yönelik yazılan eserlerde günümüz âlimlerin aksine kadim ulemanın çoğu, kırâatlere sıklıkla baş vurmuştur. Kırâatlerden azami derecede istifade eden âlimlerden biri de müellifimiz el-Hemedâni'dir. Nitekim o, eserinde kırâat-Arap dili ilişkisi bağlamında farklı kırâat vecihlerini ele almış, kırâatlerden doğan anlam farklılıklarını belirtmiş ve kırâatler arasında tercihte bulunmuştur. Örneğin el-Hemedâni, *ثُمَّ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمْ الْحَقَّ ۗ لَا لَهُ الْخُكْمُ ۗ وَهُوَ أَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ*, "Sonra hepsi, gerçek sahipleri Allah'a döndürülürler. İyi bilin ki hüküm yalnız O'nundur. O, hesap görenlerin en çabudur."¹³⁰ Önce *رُدُّوا* kelimesiyle ilgili rivayet edilen kırâatlere işaret etmiş ve kelime *رُدُّوا* ve *رُدُّوا* şekillerinde okunduğunu vurgulamıştır. Ona göre birinci kırâat cumhûrun, ikincisi ise şâz kırâattir ve cumhûrun kırâati daha sahihtir. Zira *رُدُّوا* kelimesinin aslı, *رُدُّوا* şeklindedir. İlk kırâate göre birinci dâl'in harekesi hafzedildikten sonra idğâm edilmiştir. Şâz kırâate göre ise dâl'in harekesi kendisinden önceki râ harfine nakledilmiş ve ikinci dâl'da idğâm edilmiştir. Halbuki sarfın genel kuralına göre râ harfinin harekli olması nedeniyle dâl'in harekesi nakledilmesi değil, hafzedilmesi gerekmektedir. Daha sonra *الْحَقَّ* kelimesiyle ilgili kırâatlere yer veren el-Hemedâni, şöyle bir açıklama yapmaktadır: *الْحَقَّ* mecrûr olarak okunduğunda *اللَّهُ* lafzına veya *مَوْلَا* kelimesine sıfat olur. Ancak *الْحَقَّ* şeklinde mansûb olarak da okunmuştur. Bu durumda iki ihtimal söz konusudur. Birincisi, *الْحَقَّ* kelimesi medh üzere mansûb olmasıdır. İkinci ihtimal ise mahzûf olan mansûb bir masdara sıfat olmasıdır. Dolayısıyla âyetin takdiri, *اللَّهُ مَوْلَاهُمْ الرَّدَّ الْحَقَّ* şeklindedir. Ancak birinci kırâat daha uygundur. Bu yüzden cümhûr söz konusu kelimeyi mecrûr olarak okumuştur.¹³¹

SONUÇ

VI. Asırda Mısır ve Şam mıntıklarında yaşamış dil ve kırâat alanında isminden söz ettirmiş önemli alimlerden biri olan Muntecebuddîn el-Hemedâni'nin Kur'an i'râbını konu edinen *el-Ferîd fi İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd* adlı eserinin muhteva ve metod yönünden kendine özgü bir konumda olduğu söylenebilir.

Eserin i'râbu'l-Kur'ân alanında daha önce yazılmış eserlerden farklı olarak zengin bir muhtevaya sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda nahiv, sarf, kırâat, lügat ve Arap lehçelerinin eserde öne çıkan konular olduğu görülmüştür.

Müellif, dilbilimsel konuları eserde açıklarken kendine has bir metod takip etmiştir. Konuların tekrarından kaçınılmış, farklı görüşler belirtildikten sonra tercihte bulunulmuş, zaman zaman bazı görüşlere

¹²⁸ el-Bakara, 2/125

¹²⁹ el-Hemedâni, *el-Ferîd fi İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 1, s. 376-377.

¹³⁰ el-En'âm, 5/62.

¹³¹ el-Hemedâni, *el-Ferîd fi İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 2, s. 603-604.

itirazlarda bulunulmuştur. Dil mekteplerinin görüşlerini vermekten ise çekinmemiştir. Kelimelerin açıklamasını yapmak için lugat ve gramere sık sık başvurmuştur. Bütün bunlarla yetinmeyerek isabetli açıklamaları yakalamak için kırâat ve lehçelerden de yararlanmışır.

KAYNAKÇA

- Hamdî, Muhammed 'Abdurrahmân (2008). *Ârâu'l-Muntecebi'l-Hemedânî en-Nahviyye Havle'l-Mesâilî'l-Hilâfiyye fî Kitâbih el-Ferîd fî l'ârâbi'l-Kur'ani'l-Mecîd*. (Basılmamış Doktora Tezi) Hartûm: Câmia'tu'l-Hartûm.,
- Özel, Ahmet, (2006). "Muntecebu'ddîn el-Hemedânî". *DîA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- el-Hamevî, Ebû 'Abdillâh Şihâbu'ddîn Yâkût (1995). *Mu'cemu'l-Buldân*. Beyrut: Dâru Sâdır.
- et-Temîmî, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mucâhid (1400). *Kitâbu's-Seb'a fî'l-Kirâât*. (Tahkik), Şevki Dayf. Kahire: Dâru'l-Mârif.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed (1401). *el-Hucce fî Kirâât'is-Seb'a*. Beyrut: Dâru's-Şurûk.
- İbn Akîl, Ebû Muhammed Bahâuddîn 'Abdullah b. 'Abdirrahmân (1980). *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. (Tahkik), Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Kahire: Dâru't-Turâs.
- el-Uşmûnî, Ebû'l-Hasan Nuruddîn 'Alî b. Muhammed b. 'Îsâ el-Uşmûnî (1998). *Şerhu'l-Uşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Sibeveyhi, Amr b. Osmân (1988). *el-Kitâb*. (Tahkik). 'Abdusselâm Muhammed Harûn, Kahire: Mektebetu'l-Hancı.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osmân (tsz.). *el-Hasâis*, Kahire: el-Heyetu'l-Misriyyetu'l-'Âmme li'l-Kitâb.
- ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (1993), *el-Mufasssal fî Sinâ'ti'l-'râb*. (Tahkik), Ali Ebû Melhem. Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl.
- Zerkeşî, Ebû 'Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır (1957). *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. (Tahkik), Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Beyrut: Dâru'l-M'arife.
- Ebû 'Ubeyde, Ma'mer b. Musennâ (1381). *Mecâzu'l-Kur'ân*. (Tahkik), Fuat Sezgin, Kahire: Mektebetu'l-Hancı.
- İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdi (1987). *Cemheretu'l-Luga*. (Tahkik), Remzi Munir el-Ba'lebekkî, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn.
- İbn Mehrân, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin (1981). *el-Mebsût fî'l-Kirâati'l-A'sr*. (Tahkik), Sebi' Hamza Hakimî, Dimaşk: Mecmeu'l-Lugati'l-Arabiyye.
- Cevherî Ebû Nasr İsmâ'il b. Hammâd (1987). *Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-'Arabiyye*. (Tahkik), Ahmed 'Abdulgafûr Attâr, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn.
- İbn Yâiş, Ebû'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yâiş b. Ali el-Halebî (2001). *Şerhu'l-Mufasssal*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Ferrâ', Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd (tsz.). *Me'âni'l-Kur'ân*. Kahire: Daru'l-Misriyye li't-Te'lif ve't-Terceme.
- en-Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâ'il (1421). *l'râbu'l-Kur'ân*. (Tahkik), Abdulmunim İbrahim Halil, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- el-Halebî, Ebû'l-Abbâs Şihâbu'ddîn Ahmed b. Yûsuf es-Semin (tsz.). *ed-Durru'l-Masûn fî 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*. (Tahkik), Ahmed Muhammed el-Harrât, Dimaşk: Dâru'l-Kalem.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman b. Cinnî (1999). *el-Muhteseb fî tebyîni vücûhi şevâzî'l-Kirâât ve'l-Îzâh 'anhâ*. Kahire: el-Meclisu'l-A'lâ li's-Şuûni'l-İslamiyye.
- el-Ahfes el-Evsat, Ebû'l-Hasan Saîd b. Mes'ade (1990). *Me'âni'l-Kur'ân*. Kahire: Mektebetu'l-Hancı.
- el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâ'il b. Hammâd (1987). *Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-'Arabiyye*. (Tahkik), Ahmed Abdulgafûr Attâr, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mûkerrem (1414). *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır.
- ez-Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed (tsz.). *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-kâmûs*. Yayın Yeri Yok: Dâru'l-Hidâye.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî (1997). *Me'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye.
- el-Enbârî, Ebû'l-Berekât Kemâluddîn 'Abdurrahmân b. Muhammed el-Enbârî (1405/1985). *Nuzhetu'l-Elibbâ' fî Tabakâti'l-Udebbâ'*. (Tahkik), İbrâhîm es-Sâmerrâi, Ürdün: Mektebetul-Menâr.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Hişâm el-Ensârî (tsz.). *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Malik*. (Tahkik), Yusuf eş-Şeyh M. el-Bukaî, Beyrut: Daru'l-Fikri li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr.
- el-Uşmûnî, Ebû'l-Hasan Nuruddîn 'Alî b. Muhammed b. 'Îsâ el-Uşmûnî (1998). *Şerhu'l-Uşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn 'Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Endelüsî (1422). *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. (Tahkik), Abdusselâm Abdüşşâfi Muhammed, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâ'il (1421). *l'râbu'l-Kur'ân*. (Tahkik), Abdulmunim İbrahim Halil, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İnanç, Yonis (2015). Nahiv İlmi Açısından Temim Lehçesinin İstîşâd Değeri. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. XXXI, s. 1.
- Sabbân, Ebu'l-İrfân Muhammed b. 'Alî (1997). *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Üşmûnî*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Hemedânî, Muntecebu'ddîn (1428/2006). *el-Ferîd fî l'ârâbi'l-Kur'ani'l-Mecîd*. (Tahkik), Muhammed Nizâmuddîn el-Futeyyih, Medine: Dâru'z-Zamân.